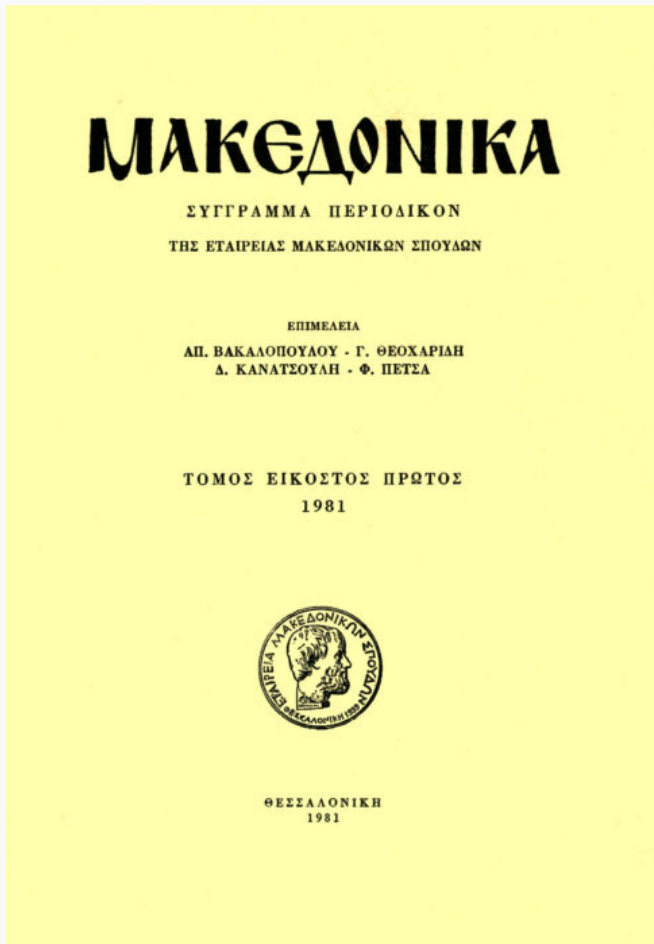

Makedonika

Vol 21, No 1 (1981)

Indications nouvelles sur la chronologie de la destruction de Naoussa et des monastères en 1822

Γιώργος Χ. Χιονίδης

doi: [10.12681/makedonika.431](https://doi.org/10.12681/makedonika.431)

Copyright © 2014, Γιώργος Χ. Χιονίδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Χιονίδης Γ. Χ. (1981). Indications nouvelles sur la chronologie de la destruction de Naoussa et des monastères en 1822. *Makedonika*, 21(1), 155–167. <https://doi.org/10.12681/makedonika.431>

ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ «ΧΑΛΑΣΜΟΥ» ΤΗΣ ΝΑΟΥΣΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ ΣΤΑ 1822

1. Εισαγωγικά

Είναι γνωστό ότι υπάρχει μεγάλη σύγχυση και ασάφεια γύρω από τη χρονολόγηση των επαναστατικών γεγονότων του 1822 στην περιοχή της Νάουσας-Βέροιας¹. Έτσι υποστηρίζονται διάφορες απόψεις, κυρίως για το πότε ακριβώς άρχισε ή πολιορκία της Νάουσας και πότε έγινε ο «χαλασμός» της². Ακόμα, υφίσταται αμφισβήτηση για το αν προηγήθηκαν τα γεγονότα στην περιοχή της Νάουσας ή στον Όλυμπο³. Τελευταία δημοσιεύτηκαν καινούργια έγγραφα που πλούτισαν βέβαια τις γνώσεις μας γύρω από τα πιο πάνω γεγονότα, χωρίς όμως να απαντήσουν όριστικά και αμετάκλητα στα σχετικά ερωτήματα αν και κάλυψαν πολλά σημεία τους⁴. Συνεπώς χρειάζεται να συνεχισθεί η προσπάθεια για να φωτισθεί καλύτερα το πρόβλημα. Άλλωστε, μιὰ παρόμοια μελέτη είναι, νομίζω, ένα μικρό αλλά κατάλληλο πνευματικό μνημόσυνο για τον Ίωάννη Κ. Βασδραβέλλη σαν συνεισφορά στον αφιερωματικό του τόμο, γιατί η συμβολή του στην νεοελληνική ιστορία ήταν μεγάλη, ιδιαίτερα για τη Μακεδονία.

---

1. Βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Τα γεγονότα εις την περιοχὴν Ναούσης-Βεροίας κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1822 (προβλήματα κατὰ τὴν χρονολόγησίν των), «Μακεδονικὰ» 8(1968) 211-220, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. καὶ Ἀποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τῆς Μακεδονίας, 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 594-595, τοῦ Ἰδίου, Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821, ἔκδοσις τοῦ Ο.Ε.Δ.Β., Ἀθῆναι 1971, σ. 193, ποὺ εἶναι ἡ περίληψις τοῦ ἀρχικοῦ κεμένου τοῦ ἀντίστοιχου ἀναμενόμενου (ΣΤ') τόμου τοῦ πολύτομου καὶ πολύτιμου ἔργου τοῦ «Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ», τοῦ ὁποῦ ἐκδόθησαν μέχρι τώρα οἱ Α'-Ε' τόμοι (1961-1980), καὶ Βασίλειο Σφυρόερα, στήν «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τ. ΙΒ', Ἀθῆναι 1975, σ. 234-235.

2. Βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, ὁ.π., σ. 216 κ.ε.

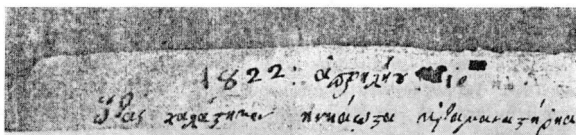
3. Βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ἡ ἐκστρατεία καὶ ἡ ἐπανάστασις εἰς τὸν Ὀλυμπόν κατὰ τὰ ἔτη 1821-1822 (μετὰ ἀνεκδότων ἐγγράφων καὶ νέων στοιχείων περὶ τῶν Λαζαίων καὶ τοῦ Διαμαντῆ Νικολάου-Ὀλυμπίου), Θεσσαλονίκη 1975, σ. 30, 40 καὶ 58-59.

4. Βλ. Γίργου Χ. Χιονίδη, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα καὶ ἄγνωστα στοιχεῖα γιὰ κλεφταρματολοὺς καὶ γιὰ τὴν ἐπανάστασι (1821-1822) στὴ Μακεδονία καὶ ἰδιαίτερα στὸν Ὀλυμπο, «Μακεδονικὰ» 20(1980) 103-166 καὶ κυρίως σ. 106 (σημ. 2), 109-110 καὶ 114-115.

2. Δύο νέες ένθυμσεις

Στά πλαίσια της προσπάθειάς μου για τη λύση τῶν προαναφερμένων χρονολογικῶν προβλημάτων δημοσιεύω τὰ καίμενα δύο νέων «ένθυμσεων» («μικρῶν χρονικῶν»), πού εἶναι ἀδημοσίευτες, ἀπ' ὅσο ξέρω, καί πλουτίζουν τίς γνώσεις μας στό πιό πάνω θέμα.

α'. Ἡ πρώτη ένθύμηση. Στήν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου τῆς Βέροιας ὑπάρχει ἀντίτυπο τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου τοῦ νέου, τοῦ Βεροιώτη¹, καί συγκεκριμένα τῆς δευτέρας ἐκδόσεώς της, πού ἐγινε (1806) στήν Κωνσταντινούπολη, διορθωμένη κ.λ. ἀπό τόν τότε

Εἰκ. 1. Ἡ ένθύμηση τοῦ «Μιχαλοῦση», τῆς 10.4.1822

μητροπολίτη τῆς Βέροιας καί ὕστερα οἰκουμενικό πατριάρχη Χρῦσανθο.

Στήν πρώτη σελίδα τοῦ ἐσώφυλλου τοῦ ἀντίτυπου εἶναι γραμμένες πολλές ένθυμσεις (για γεγονότα πού συνέβηκαν στή διάρκεια τοῦ 19ου αἰ.) μέ πολυποίκιλο περιεχόμενο.

Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει γιά τὸ θέμα μας ἡ πρώτη ἀπ' αὐτές πού ἀναφέρεται στά γεγονότα τῆς Νάουσας καί ἔχει (βλ. καί εἰκ. 1) ὡς ἐξῆς:

1822: ἀπρηλῆον: 10

ὄτας χαλάστηγεν ηηγάωστα κ(αι) ταμναστήρηα

Δηλαδή:

1822, Ἀπριλίον 10,

ὅταν χαλάστηγεν ἡ Νιάουστα καί τὰ μοναστήρια.

Γραφέας τῆς πρώτης αὐτῆς ένθυμσεως εἶναι ὁ Μιχαλοῦσης, τοῦ ὁποίου δὲν ξέρομε τὸ κύριο ὄνομα, πού γεννήθηκε στά 1818, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος σὲ ἄλλη ένθύμηση (στήν ἀπέναντι σελίδα), καί ἦταν Βεροιώτης, γόνος τῆς καί σήμερα γνωστῆς οἰκογένειας τῆς πόλεως.

1. Βλ. γιά τόν ἅγιο τοῦτον Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ὁ ὁσίου Ἀντωνίου, ὁ νέος, ἐκ τῆς μακεδονικῆς Βεροίας, βάσει ἀνεκδότων βυζαντινῶν ἐγγράφων καί λανθάνοντων στοιχείων, Βέροια 1965. Φωτοτυπία τῶν ένθυμσεων μου παραχώρησε ὁ φίλος καί συμπολίτης θεολόγος κ. Παῦλος Πυρινός (μελετητῆς τῆς τοπικῆς ἐκκλησιαστικῆς κ.λ. ἱστορίας), τόν ὁποιο εὐχαριστῶ καί ἀπό τῆ θέσε τούτη.

Συνεπώς, ήταν 4 χρόνων όταν έγινε το γεγονός και επομένως την καταγραφή του θα την έκαμε ύστερα, γράφοντάς την χρόνια μετά, σύμφωνα με τη διήγηση μεγαλύτερων του. Το γράψιμο και των άλλων, μεταγενέστερων ένθυμύσεων, φαίνεται σαν να έγινε μαζί με την εξεταζόμενη, την ίδια μέρα, γιατί είναι ίδιο το μελάνι, ο γραφικός χαρακτήρας κ.λ. παραμένει ο αυτός και οι ένθυμύσεις καταχωρίστηκαν συνέχεια, ή μία πίσω απ' την άλλη, χωρίς κενά και παράγραφους. 'Η τελευταία αναφέρεται (στη σελίδα τούτη) στα 1850, ενώ στην απέναντι σελίδα στα 1852. Πρέπει λοιπόν να συμπεράνουμε, πώς το πιθανότερο είναι ότι και η πρώτη ένθυμηση γράφτηκε ύστερα, στα 1850-1852. 'Ετσι, στις ήμερομηνίες 12-13 'Απριλίου 1822, που μάς δίνουν άλλες, γνωστές ένθυμύσεις, προστίθεται και η καινούργια, 10 'Απριλίου 1822, που ήταν ημέρα Δευτέρα, μετά την Κυριακή του Θωμά. 'Ακόμα, πρέπει να σημειώσουμε, πώς στην ήμερομηνία αυτή τοποθετεί ο γραφέας και την καταστροφή των μοναστηριών¹, αντίθετα με όσα γράφονται στην επόμενη ένθυμηση και σε άλλες, δημοσιευμένες, που την τοποθετούν στη Μ. Πέμπτη (30 Μαρτίου 1822).

β'. 'Η δεύτερη ένθυμηση. 'Η δεύτερη ένθυμηση είναι ένα πολυ ένδιαφέρον «βραχύν χρονικό».

Βρέθηκε² γραμμένη στη σελίδα Κ ΙΙΙ ενός άκεφαλου Ευχολόγιου του 16ου (:) αϊ., στη συλλογή της εκκλησίας του άγιου Γεώργιου του Κολινδρο³.

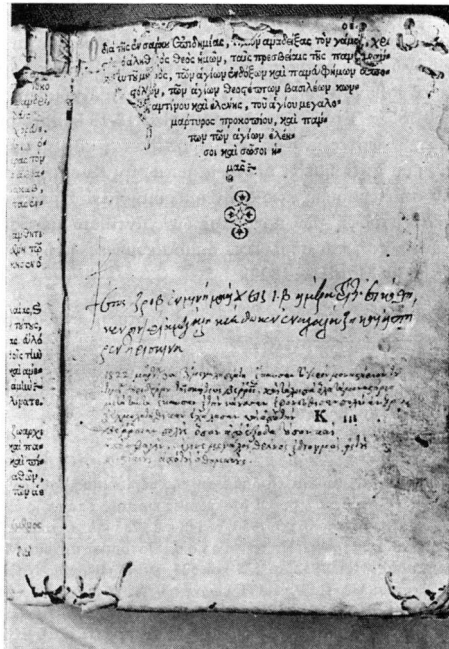
1. Βλ. για την καταστροφή και τη δήμευση της περιουσίας και των μοναστηριών 'Ιωάννου Κ. Βασδραβέλλη, Οί Μακεδόνες εις τους ύπερ της ανεξαρτησίας άγώνας, 1796-1832, έκδ. 2η, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 148 κ.έ., 283 κ.έ., έγγραφο 79 ή σ. 281 κ.έ. της 3ης έκδόσεως (1967), έγγραφο 32, του 'Ιδίου, 'Ιστορικά άρχεία Μακεδονίας, Α' (Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη 1952, σ. 525 και 526, και Β' (Βεροίας-Ναούσης), Θεσσαλονίκη 1954, σ. 352, άριθ. 383. Πρβλ. και Γιώργου Χ. Χιονίδη, Ζητήματα ιδιοκτησίας-φορολογίας και διώξεις στη Νάουσα στα χρόνια 1870-1877 (με βάση το φερμάνι έπαναχορηγήσεως (1830) της περιουσίας στους επαναστάτες και άλλα ανέκδοτα έγγραφα), «Μακεδονικά» 19(1979) 93-123 και κυρίως τή σημ. 1 της σελ. 93, όπως και Παύλου Δ. Πυριού, 'Ανέκδοτα έγγραφα, άφορώντα εις τας ιεράς μονάς Τιμίου Προδρόμου (Σκήτη Βεροίας) και Μουτσιάλης, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 44 και 55.

2. Φωτογραφία της σελίδας αυτής μου παραχώρησε ο φίλος βυζαντινολόγος, συνεργάτης της 'Εφορείας Βυζαντινών 'Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, κ. Θανάσης Παπαζώτος, τον όποιο ευχαριστώ και άπ' έδω.

3. Για την εκκλησία τούτη βλ. Κλεοπάτρας Πολύζου-Μαμέλη, 'Ιστορία Κολινδρού, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 96, 230, 235-238 και 240. Στη σ. 230 γράφει ότι στον Κολινδρο υπάρχουν περισσότερα άπό 100 εκκλησιαστικά βιβλία (έκδόσεως του 16ου κ.έ. αϊ.), που περιέχουν πολύτιμες ένθυμύσεις, άπο τις όποιες δημοσίευσε έλάχιστες. 'Αξίζει λοιπόν να μαζευτούν και να δημοσιευτούν όλες, γιατί θα προσφέρουν, άσφαλώς, ένδιαφέ-

Στό κενό που υπάρχει μετά το τυπωμένο κείμενο γράφτηκαν δύο ένθυμσεις. 'Η μία' είναι του έτους 1604, ενώ ή άλλη αναφέρεται στο ζήτημα που μάς ενδιαφέρει.

Τό (άνορθόγραφο) κείμενό της (βλ. και εικ. 2) είναι τό εξής:

Εικ. 2. 'Η σελ. ΚΙΙΙ του Εδχολόγιου του 16ου αι. (;) της εκκλησίας του αγίου Γεωργίου Κολινδρού, όπου (δευτέρα) δημοσιεύεται ή ένθύμηση της 21.3.1822

ρουςες και άγνωστες πληροφορίες. Για τις εκκλησίες κ.λ. του Κολινδρού στα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας βλ. και Παρθενίου Κ. Βαρδάκα, Περιγραφή κυρίως έννεα ετών τουρκοκρατίας της περιφερείας επισκοπής Κίτρου, από του 1903-1912, τοπογραφική και ήθικοθρησκευτική, μετά ιστορικογεωγραφικών παρατηρήσεων, έν 'Αθήναις 1918, σ. 24-31.

1. Είναι του έτους ζριβ, «από κτίσεως κόσμου» (= 1604 μ.Χ.), της 12 Μαΐου, ημέρας Τρίτης, και αναφέρει για την πτώση καταστροφικού χαλαζιού (βλ. και εικ. 2).

1822, μαρτίου: κα: τὴν μεγάλη πέμπτη ἔκανσαν τὸ Ἱερὸν μοναστήριον τοῦ/Τιμίον προδορμόν τῆς σκήτεως Βερόοι(ας), καὶ τὰ λοιπὰ ὅλα τὰ μοναστήρια. | μετὰ ταῦτα ἔκανσαν καὶ τὴν νάουσαν. ἐφρονεύθησαν πολὺ ἄνθρωποι | καὶ ἐχμαλωτήθησαν. ἐχάλασαν καὶ ἀπὸ τὴν/Βερόοιαν πολὺς ὅσον ἀπὸ ἔξοδα τόσον καὶ | ἀπὸ σφαγῆν. ἔγινε μεγάλος θρῆνος καὶ διογμός εἰς τοὺς χριστιανούς ἀπὸ τοὺς ὀθωμανούς.

Ἡ ἐνθύμηση αὐτὴ παρουσιάζει ὁμοιότητες μὲ ἄλλη παρόμοια, ποὺ δημοσίευσαν νορίτερα¹, τῆς ὁποίας ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀκρίβεια, μιὰ καὶ ἐπαληθεύει τὸ γεγονός τῆς καταστροφῆς τῆς μονῆς τοῦ Προδορμού, τῆς «Σκήτεως τῆς Βερούας»², τῆ Μεγάλῃ Πέμπτῃ τοῦ 1822, ποὺ τὴν τοποθετεῖ ὁμως (ἐσφαλμένα) στὶς 21 (ἀντὶ στὶς 30) Μαρτίου 1822. Ἀκόμα, ἐπαναλαμβάνει τὴν πληροφορία ὅτι οἱ Τοῦρκοι κατάστρεψαν καὶ τὰ ὑπόλοιπα μοναστήρια τῆς περιοχῆς. Ὑστερα, προσθέτει ὅτι κατόπιν πυρπόλησαν καὶ τὴ Νάουσα καὶ ὅτι σκότωσαν καὶ αἰχμαλώτισαν πολλὴν κόσμον, ὅπως ξέρουμε ἄλλωστε ἀπὸ τῆ σχετικῆ βιβλιογραφία καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐνθυμήσεις.

Ἐπίσης, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἡ γνώμη ὅτι καὶ ἡ Βερούα πλήρωσε μὲ πολλές θυσίες σὲ ἀνθρώπους καὶ σὲ οἰκονομικὲς καταστροφές³, ἐνῶ δίνεται πε-

1. Βλ. τὴν πιὸ πάνω μελέτη μου, *Τὰ γεγονότα...*, σ. 217-218.

2. Βλ. Παύλου Δ. Πυρινοῦ, ὀ.π. Πρβλ. καὶ Γεωργίου Χ. Χιονίδη, *Τὰ γεγονότα...*, σημ. 3 τῆς σ. 217, ὅπου ἀναφορὰ σχετικῶν μελετῶν του, καὶ τοῦ Ἰδίου, *Ἱστορία τῆς Βερούας*, τ. 2, Βυζαντινοὶ χρόνοι, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 235-236 (πίνακας κυρίων ὀνομάτων).

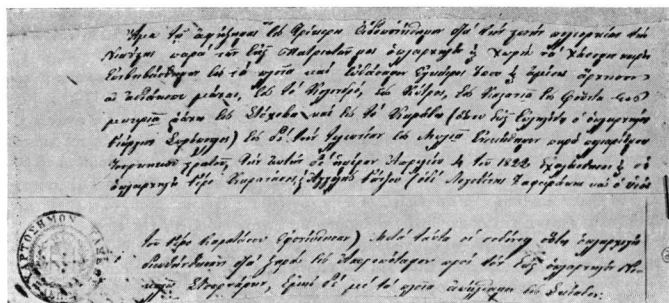
3. Βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν Νάουσαν καὶ τὴν περιοχή Βερούας κατὰ τὸ 1821, «Μακεδονικὴ Ζωή», τεύχος 58 (Μάρτιος 1971) 17-23 καὶ σὲ ἀνάπτυο, Θεσσαλονίκη 1971, καὶ κυρίως τὴν παράγραφο 6, σ. 20-21 ἢ σ. 4-5 τοῦ ἀνάπτυο. Πρβλ. καὶ M. Lascaris, *La révolution grecque vue de Salonique, rapports des consuls de France et d'Autriche (1821-1826)*, «Balkanica» VI (1943) 145-168 καὶ συγκεκριμένα τὸ ἔγγραφο XII (τῆς 15. 4.1822), σ. 154-156, ὅπου (σ. 155) περιγράφονται ἀπὸ τὸν Γάλλο πρόξενο στὴ Θεσσαλονίκη οἱ δύσκολοις 74 προυχόντων τῆς Βερούας, ποὺ συνελήφθησαν πρὶν μερικὲς ἡμέρες καὶ ὀδηγήθησαν σιδηροδρόσειο στὸν διοικητὴ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου καὶ φυλακίστηκαν γιὰ νὰ ἀναγκασθοῦν νὰ καταβάλουν σημαντικὰ ποσὰ γιὰ τὴν ἐλευθέρωσή τους. Ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ ὁ Ζακυνθινὸς Δημήτριος, ποὺ ἀσκούσε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γιατροῦ. Μετὰ τοῦτο, οἱ Τοῦρκοι ὑπεύθυνοι τῆς Βερούας ἔστειλαν στὴ Θεσσαλονίκη μιὰ σημαία τῶν ἐπαναστατῶν καὶ μερικοὺς σάκκους γεμάτους μὲ ἀνθρώπινα κεφάλια καὶ αὐτιά, ποὺ ἦσαν—δῆθεν—ἐπαναστατῶν καὶ συνενόχων τους, ἐνῶ τὸ πιὸ πιθανὸ ἦταν ὅτι ἀνῆκαν σὲ συλληφθέντες χωρικοὺς, ποὺ γιὰ νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὴ σύλληψη καὶ τὸν θάνατο, ποὺ παρμόνευαν στὶς δύσκολες ἐκεῖνες ἡμέρες, φοβισμένοι εἶχαν ἐγκαταλείψει τὰ γειτονικὰ χωριά τους καὶ κρυβόντουσαν στὸν τότε Βάλτο καὶ στὰ βράχια. Τελικὰ, ἀπὸ τοὺς προαναφερμένους προστοὺς τῆς Βερούας πέθαναν στὶς φυλακὲς οἱ δώδεκα, εἴτε γιὰ τὴ θεωρηθῆσαν πρωταίτιοι, εἴτε ἐπειδὴ δὲν εἶχαν νὰ καταβάλουν τὰ ὑπέρογκα λύτρα ποὺ τοὺς ζητήθηκαν. Βλ. σχετικὰ ὀ.π., ἔγγραφο XV (τῆς σσ. 1822), σ. 158-159 καὶ συγκεκριμένα στὴ σ. 159.

τυχημένα ή τραγικότητα τῶν περιστάσεων μὲ τὸν τονισμό τοῦ μεγάλου θρήνου καὶ τῶν πολλῶν διωγμῶν τῶν ραγιάδων. Δυστυχῶς ὁ γραφέας τῆς ἐνθυμήσεως δὲν προσδιορίζει τὴ συγκεκριμένη χρονολογία τοῦ χαλασμοῦ τῆς Νάουσας καὶ τῶν ἄλλων γεγονότων, ἀν καὶ φαίνεται πῶς εἶναι σύγχρονός τους. Πιθανὸν νὰ μὴν τὴν ἤξερε ἢ καὶ νὰ μὴν τὸν ἐνδιέφερε τοῦτο, γιατί μπορεῖ νὰ ἔδινε περισσότερὴ σημασία στὴν καταστροφὴ τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Τιμίου Προδρόμου, καὶ τοῦτο ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ ἦταν, ἴσως, ἱερομένος.

3. Ἡ ἀφήγηση τοῦ Καπετάν Ψαροδήμου

Γιὰ τὸ ἐξεταζόμενο πρόβλημα ὑπάρχει καὶ ἡ ρητὴ καὶ ἀξιόλογη πληροφορία τοῦ Ὀλύμπιου καπετάνιου Δήμου Νικολάου ἢ Ψαροδήμου, ὁ ὁποῖος γράφει στὴ (δημοσιευμένη πιά) ἀναφορὰ του, τῆς 23.6.1865, ποῦ φυλάγεται στὸ «Ἀρχεῖον Ἀγωνιστῶν» τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, μὲ ἀριθμὸ 7.450 (βλ. καὶ εἰκ. 3) καὶ τὰ ἐξῆς¹:

...εἰς δὲ τὴν τελευταίαν [μάχην] εἰς τὴν Μηλιὰν ἐνικήθημεν παρὰ πολυαριθμον τουρκικῶν στρατοῦ, τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν Ἀπριλίου 4 τοῦ 1822, ἐχάλασθησαν καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ Γέρο Καρατάσος καὶ Ἀγγελῆς Γάτζος (ὁ δὲ Λογοθέτης Ζαφειριάκης καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Γέρο Καρατάσου ἐφρονεῦσαν).

Εἰκ. 3. Τὸ τέλος τῆς σ. 2 καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς σ. 3 τῆς ἀναφορᾶς τοῦ καπετάνιου τοῦ Ὀλύμπου Ψαροδήμου, στὶς ὁποῖες ἀναφέρεται ἡ 4.4.1822 σάν ἡμερομηνία τῆς ἤττας τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Νάουσας

1. Βλ. Γιώργου Χ. Χιονίδη, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα..., ὁ.π., σ. 105 κ.ε. καὶ κυρίως σ. 109-110 καὶ 114-115. Πρβλ. καὶ Κώστα Σπανοῦ, Δεκατέσσερα ἔγγραφα τῶν ἀγωνιστῶν Νικολάου-Ὀλυμπίου, «Μακεδονικά» 20(1980) 283-306 καὶ κυρίως σ. 303.

Ἡ πληροφορία τούτη συνδυάζει τή μάχη στή Μηλιά του Ὀλύμπου¹ μέ τόν χαλασμό τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐπανάστασεως τῆς Νάουσας καί μάλιστα συνταυτίζει χρονικά τά δύο γεγονότα. Συνεπῶς ἀποτελεῖ μιὰ νέα ἄποψη στό θέμα, πού ἀνατρέπει τά ὄσα μέχρι τώρα ὑποστηρίζονταν, γιατί ἄλλες πηγές ἀναφέρουν τήν 6η Ἀπριλίου, ἄλλες τή 18η Ἀπριλίου, ἄλλες τή 12-13 Ἀπριλίου καί ἡ πὸ πάνω, πρώτη ἐνθύμηση, τή 10η Ἀπριλίου 1822, σάν ἡμερομηνία πού ἔγινε «ὁ χαλασμός» τῆς Νάουσας. Γιὰ τὸ θέμα τοῦτο γράφονται σχετικῆς σκέψεις, γιὰ τὰ προβλήματα πού δημιουργοῦνται, στό τέλος τῆς μελέτης τούτης (βλ. τήν 5η παράγραφό της).

4. Οἱ ἐκθέσεις ξένων διπλωματῶν

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἀπ. Βακαλόπουλος δημοσίευσε² πολὺ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα καί γιὰ τήν ἐπανάστατημένη Νάουσα στά 1822, δηλαδή τήν ἀλληλογραφία τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Βρετανίας στήν Κωνσταντινούπολη καί τῶν προξένων τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Ὀλλανδίας στή Θεσσαλονίκη, πού πλουτίζουν καί συμπληρώνουν ὄσα γνωρίζομε ἀπὸ τήν προγενέστερη δημοσίευση συναφῶν ἐκθέσεων³.

Ἀξίζει νά ἀσχοληθοῦμε μέ τίς περιεχόμενες σὲ τοῦτες πληροφορίες σχετικὰ μέ τὸ θέμα πού μᾶς ἐνδιαφέρει, παραθέτοντας συχνὰ καί τή μετάφραση τοῦ κειμένου τους:

α'. Σὲ ἐκθεση τοῦ Ἑγγλοῦ πρεσβευτῆ στήν Κωνσταντινούπολη, τῆς 10.5.1822, πού στηρίζεται στίς πληροφορίες τοῦ Ἑγγλοῦ προξένου τῆς Θεσσαλονίκης, γράφεται ὅτι οἱ Ἑλληνες ἐπανάστατες κατὰστρεψαν 134 ἄγρο-

1. Οἱ μάχες στή Μηλιά ἄρχισαν στίς 2 Ἀπριλίου 1822 (Κυριακή τοῦ Πάσχα) καί συνεχίστηκαν καί τήν ἐπόμενη ἡμέρα. Βλ. Γεωργίου Χ. Χιονοῖδη, Ἡ ἐκστρατεία... σ. 34-36.

2. Βλ. Κωνσταντῖνου Ἀπ. Βακαλόπουλου, Ἀνέκδοτα ἱστορικά στοιχεία ἀναφερόμενα στήν Μακεδονία, πρὶν καί μετὰ τὸ 1821, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 49 κ.έ., ὅπου δημοσιεύονται ἐκθέσεις τοῦ Βρετανοῦ πρεσβευτῆ στήν Κωνσταντινούπολη Strangford καί τοῦ προξένου τῆς ἰδίας χώρας στή Θεσσαλονίκη Fr. Charnaud, ὅπως καί τοῦ προξένου τῆς Ὀλλανδίας στή Θεσσαλονίκη Mat. Abram.

3. Βλ. British Documents on the History of the Macedonian People, τ. 1(1797-1839), μέ ἐπιμέλεια τοῦ Hristo Andonov-Poljanski, Σκόπια 1968, σ. 227-228, ἀριθ. 44 καί σ. 224-226, ἀριθ. 42. Πρόκειται γιὰ ἐκθέσεις τοῦ ἰδίου Ἑγγλοῦ προξένου στή Θεσσαλονίκη Fr. Charnaud, στίς ὁποῖες στηρίζονται οἱ ἀντίστοιχες τοῦ πρεσβευτῆ στήν Πόλη, πού δημοσίευσε ὁ Κωνστ. Ἀπ. Βακαλόπουλος, ὅ.π.

κτήματα (τσιφλίκια) και χωριά¹. 'Ακόμα, προσθέτονται τὰ ἐξῆς περίεργα²:

...*Ὁ Διαμαντῆς ἔχει νικηθεῖ τελείως και δραπέτευσε στη Νάουστα (ἡ Ἄγροστό), μιὰ θέση ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος³. Στὸν Ζαφειράκη (ἡ Ἄχιλλέα, ὅπως αὐτοαποκαλεῖται) ἔστειλε ὁ πασὰς τρεῖς Ἑλληγες ἱερεῖς, πὸν τοὺς κρατοῦσαν ἡμῆρους ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ξεσηκωμοῦ, προσφέροντας τὴ συγγνώμη του σὲ τοῦτον και στοὺς ὄπαδούς του, ἂν κατάρθειαν τὰ ὄπλα. Ὁ Ζαφειράκης ἀπάντησε σ' αὐτὴ τὴν προσφορὰ σκοτώνοντας τοὺς ἱερεῖς. Τότε ὁ πασὰς ἔστειλε ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀνώτερους ἀξιωματικούς του, πὸν εἶχε τὴν ἴδια τύχη, ἀλλὰ και ἰδιαίτερες μεταχειρίσεις, πὸν δὲν τολμῶ νὰ τὶς περιγράψω. Ὁ Ἄμπουλαμποῦν ἀποφάσισε τότε νὰ χτυπήσει τὴν πόλη⁴ και τὸ πέτυχε, μὲ μίαν ἔφοδο πὸν κόστισε στοὺς Τούρκους ἀρκετὲς χιλιάδες ἄντρες. Ὁ Ζαφειράκης δραπέτευσε μὲ ἔβδομηρίττα περίπου ὄπαδούς του, ἀφοῦ πρῶτα πραγματοποιήσε τὴ σκληρὴ ἀπόφαση νὰ δολοφονήσει τὶς γυναῖκες και τὰ παιδιά τῶν πολιορκημένων, γιὰ νὰ ἐμποδίσει ἔτσι τὴν αἰχμαλωσία τους ἀπὸ τοὺς Τούρκους.*

Εἶναι ἐκδηλὰ τὰ ἀνθελληνικὰ αἰσθήματα τοῦ συντάκτη τῆς ἐκθέσεως και τοῦ πληροφοριοδότη του. Ἔτσι, φθάνει μέχρι τοῦ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ὁ Ζαφειράκης δολοφόνησε τὶς Ἑλληνίδες, πὸν —ὡς γνωστὸ— ἄλλες αὐτοκτόνησαν και ἄλλες αἰχμαλωτίστηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, εἰρωνεύεται

1. Σὲ ἔγγραφο (τῆς 25.4.1822) τοῦ Ἄγγλου προξένου στὴ Θεσσαλονικὴ γράφεται (βλ. πιὸ πάνω, ἀριθ. 44, σ. 228) ὅτι τὰ χωριά πὸν καταστράφηκαν ἦσαν 120 περίπου. Βλ. σχετικὰ και στὸ Γ. Χ. Χιονίδης, *Τὰ γεγονότα...*, σμ. 1 τῆς σ. 220. Ὁ Ἄποστολος Ε. Βακαλόπουλος, ὅ.π., σ. 597 και 195, ἀντίστοιχα) ὑπολογίζει τὰ χωριά σὲ 50, ἀκολουθώντας τὸν Εὐστάθιο Ι. Στουγιαννάκη, *Ἱστορία τῆς πόλεως Ναούσης ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της μέχρι σήμερον, κατὰ ἀνέκδοτον σχεδίασμα Δ. Πλάταριδου, τ. Α', ἔκδοσις 1η, Ἔδεσσα 1924, σ. 263, σμ. 1, ἡ ἔκδοσις 2η, Θεσσαλονικὴ 1976, σ. 216, σμ. 1. Πρβλ. Μ. Lascaris, ὅ.π., ἔγγραφο XII (τῆς 15.4.1822), σ. 154.*

2. Βλ. Κωνσταντίνου Ἀπ. Βακαλοπούλου, ὅ.π., σ. 58, ἀριθ. 14.

3. Ἡ πληροφορία τούτῃ τοῦ Ἄγγλου πρεσβευτῆ στὴν Πόλη στηρίζεται σὲ ἐπιστολὴ τοῦ προξένου τῆς Θεσσαλονικῆς (τῆς 25.4.1822), ὁ ὅποιος ὁμως σύμφωνα μὲ πληροφορίες τοῦ γιοῦ του γράφει (βλ. ὅ.π., ἔγγραφο 44, σ. 228): «Ὁ Διαμαντῆς δραπέτευσε μόνο μὲ τρεῖς ὄπαδούς του και ὑποθέτομε πὸς θὰ βρῆκε καταφύγιο στὴ Νιάουστα, μιὰ πόλη ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος». Ἡ ἡμερομηνία αὐτὴ (25.4.1822) πρέπει νὰ εἶναι μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο και ἐπιβεβαιώνει τὴν ἄποψη πὸς ἡ κατάπιψη τῆς ἐπαναστάσεως στὸν Ὀλυμπο προηγήθηκε, ὅπως ἀναπτύσσεται και στὴν τελευταία παράγραφο αὐτῆς τῆς μελέτης. Στὸ ἴδιο ἔγγραφο δίνεται ἡ πληροφορία ὅτι: «Στὴ Νάουσα εἶναι κάπου ὀκτακόσιοι, πὸν μποροῦν νὰ φέρουν ὄπλα».

4. Ὁ Ἄγγλος πρόξενος τῆς Θεσσαλονικῆς γράφει (βλ. ὅ.π., ἔγγραφο 44, τῆς 25.4.1822, σ. 228) ὅτι ὁ Ἐμποῦ Λουμποῦν πασὰς ξεκίνησε ἐναντίον τῆς Νάουσας μὲ στρατὸ 21.000 ἀνδρῶν. Ὁ Λάμπρος Κουτσονίκας, *Γενικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τ. 2, Ἀθήναι 1864, σ. 95*, γράφει ὅτι οἱ Τούρκοι ἦσαν 25.000 ἄνδρες (πεζικοῦ, πυροβολικοῦ και ἵπτικοῦ) και ὅτι (βλ. σ. 96) φονεύθηκαν και αἰχμαλωτίστηκαν (στὴ Νάουσα) 10.000 ραγιάδες. Πρβλ. και Ἰω. Βλαχογιάννη, *Χιακὸν Ἀρχεῖον, τ. 1, Ἀθήναι 1924, σ. 71-72.*

δὲ καὶ δυσφημεῖ τὸν Ζαφειράκη ἢ, ἀκόμα, ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Διαμαντῆς κατέφυγε στὴ Νάουσα, μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως στὸν Ὀλυμπο, ποῦ εἶναι συζητήσιμο θέμα¹ καὶ ὀφείλεται στὴν παραδοχὴ σχετικῆς, ὑποθετικῆς ὁμως, σκέψεως τοῦ Ἐγγλοῦ προξένου, ὅπως ἀναπτύσσεται πιὸ κάτω (βλ. τὴν 5ῃ παράγραφο).

β'. Σὲ ἄλλη ἔκθεση, τοῦ ἴδιου πρεσβευτῆ, τῆς 10.6.1822, ποῦ στηρίζεται πάλι σὲ γράμμα τοῦ προξένου τῆς Θεσσαλονίκης, συνεχίζεται ἡ μετάδοση ἀνακριβῶν εἰδήσεων καὶ διατυπώνονται κοροϊδευτικὲς κρίσεις γιὰ τὸν Ζαφειράκη, γράφονται δὲ καὶ τὰ ἐξῆς²:

Ὁ προξένος... μού γνώρισε ὅτι τὰ κεφάλια τοῦ Τάσου καὶ τοῦ Ζαφειράκη (ὁ τελευταῖος σὲ μιὰ περιφρημὴ ὁμιλία του αὐτοχαρακτηρίστηκε σὰν Ἐπαμεινώνδας) τὰ ἔβγαλαν σὲ θέα στὴ Θεσσαλονίκη, στὶς δέκα τοῦ περασμένου μήνα [10 Μαΐου 1822]. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἦσαν οἱ πρωταῖτιοι τῆς τρομερῆς σφαγῆς στὴν Ἀγροστό (Νάουσα)... Τὴν ἄλλη μέρα ἐκτελέσανε πενήντα ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες στὴν Πύλη τῆς Πόλης [τῆς Θεσσαλονίκης] καὶ ἀνάμεσά τους δύο Τούρκους ἐπίσημους, τὸν Ἀμπουντουραχμὰν μπέη (κυβερνήτη τοῦ Βοντεχεξῆ) καὶ τὸν Χάϊτα Μουσταφά.

γ'. Σὲ ἔκθεση τοῦ ὑποπροξένου τῆς Ὀλλανδίας στὴ Θεσσαλονίκη, τῆς 22.4.1822³, τονίζεται ἡ ἔλλειψη ἀξιόλογου ἄνδρα γιὰ τὴ συμμετοχὴ στὶς ἐπιχειρήσεις τῆς ἐπαναστατημένης Μακεδονίας καὶ γίνεται μνεῖα τῆς καταστροφῆς τοῦ καπετάνιου Διαμαντῆ, ὅπως καὶ τῶν προετοιμασιῶν γιὰ τὴν ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Νάουσας.

δ'. Σὲ ἄλλη ἔκθεση, τοῦ ἴδιου, τῆς 25.4.1822, δίνεται⁴ καὶ ἡ ἀξιοσημείωτη πληροφορία ὅτι:

... καταλήφθηκε ἡ Νάουσα χθὲς [δηλαδὴ τὴν 24.4.1822] ἀπὸ τὸν Ἀμπουλαμποῦτ πασά μετὰ ἐπίθεσή του, ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὸ ἀκόμα, ἐὰν οἱ καπετάνιοι ἦσαν ἐκεῖ ἢ εἶχαν φύγει. Ἐλπίζομε ὅμως ὅτι οἱ ἐνοχλήσεις ἀπὸ τίς γύρω περιοχὲς τέλειωσαν γρήγορα...

1. Βλ. Γ. Χ. Χιονίδη, Ἡ ἐκστρατεία..., σ. 34-36.

2. Βλ. Κωνσταντίνου Ἀπ. Βακαλοπούλου, ὁ.π., ἔγγραφο 15, σ. 59. Πρβλ. Μ. Lascaris, ὁ.π., ἔγγραφο XIV (τῆς 10.5.1822), σ. 157-158, ὅπου γράφεται (σ. 158) ὅτι στὴν Πύλη τῆς Πόλης (δηλαδὴ τῆς Θεσσαλονίκης) ὁ πασὰς σκότωσε 60 ἄτομα (μετὰ τὴν πτώση τῆς Νάουσας), μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦταν καὶ ὁ Ζαφειράκης, ὁ πρωτεργάτης τῆς ἐπαναστάσεως τῆς πόλεως.

3. Βλ. Κωνσταντίνου Ἀπ. Βακαλοπούλου, ὁ.π., ἔγγραφο 32, σ. 95.

4. Βλ. Κωνσταντίνου Ἀπ. Βακαλοπούλου, ὁ.π., ἔγγραφο 33, σ. 95. Ἐντυπώσιας ἡ πολὺχρονη ἀντοχὴ τῆς πολιορκημένης Νάουσας, γεγονός ποῦ ἀνάγκασε τὸν Ἐμποῦ Λουμποῦτ νὰ ζητήσει τὴν ἀποστολὴ 3 κανονίων μεγάλου διαμετρήματος καὶ ἐνὸς ὀλμοβόλου. Βλ. Μ. Lascaris, ὁ.π., ἔγγραφο XIII (τῆς 25.4.1822), σ. 156-157.

ε'. Τέλος, σὲ ἄλλη ἐκθεση τοῦ ἴδιου¹, τῆς 6.5.1822, γράφεται ὅτι τέλει-ωσε ἡ ἐπιχείρηση ἐναντίον τῆς Νάουσας καὶ τῶν καπεταναίων μὲ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ἐμποῦ Λουμποῦτ πασᾶ στὴ Θεσσαλονίκη.

Ἔτσι λοιπὸν μαθαίνουμε πὼς ἡ Νάουσα ἀλώθηκε στὶς 24 Ἀπριλίου τοῦ 1822, ἡμερομηνία ποὺ δίνεται ἀσφαλῶς μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦσαν κιόλας καὶ οἱ ξένοι διπλωματικοὶ ὑπάλληλοι τῆς Ἀνατολῆς.

5. Ὁ χρονολογικὸς παραλληλισμὸς τῶν γεγονότων στὸν Ὀλύμπο-Νάουσα. Τὸ πρόβλημα τῆς συμμετοχῆς τοῦ Καπετὰν Διαμαντῆ στὶς μάχες τῆς Νάουσας

Εἶδαμε ὅτι οἱ σχετικὲς ἐκθέσεις τῶν διπλωματῶν τῆς Βρετανίας θεωροῦν πιθανὴ τὴ μετάβαση τοῦ καπετάνιου τοῦ Ὀλύμπου Διαμαντῆ Νικολάου στὴ Νάουσα, μετὰ τὴν ἐκεῖ ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως, δηλαδὴ μετὰ τὴ μάχη τῆς Μηλιάς, ποὺ ἐγίνε στὶς 3-4 Ἀπριλίου τοῦ 1822, ὅπως βεβαιῶνεται —καὶ σημειώθηκε κιόλας— καὶ ὁ καπετάνιος τοῦ Ὀλύμπου Ψαροδημῶς.

Ὁ Ναουσαῖος συγγραφέας τοῦ χειρόγραφου (ποὺ ἔχει ἐκδόσει ὁ Εὐστ. Στουγιαννάκης) τῆς ἱστορίας ἐπαναστάσεως τῆς Νάουσας Δημήτριος Πλαταρίδης γράφει² ὅτι ὁ καπετάνιος Διαμαντῆς ἔλαβε μέρος στὴν ἄμυνα τῆς πόλεως καὶ μάλιστα ἀναφέρει γιὰ τὴ συμμετοχὴ του σ' αὐτὴν ἀπὸ νωρὶς, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωσή της. Ἔτσι ὅμως δημιουργεῖται ἓνα λογικὸ, ἀνυπερβλήτο κενὸ καὶ πρόβλημα, γιὰτὶ δὲν εἶναι δυνατό νὰ συμμετεῖχε σύγχρονα τὸ ἴδιο πρόσωπο σὲ δύο πεδία μαχῶν, ποὺ ἀπέχουν ἀρκετὰ (μὲ τὰ τότε μέσα συγκοινωνίας), ἀφοῦ, μάλιστα, ὁ ἴδιος συγγραφέας τοποθετεῖ τὴ χρονολογία ἀλώσεως τῆς πόλεως στὴ νύκτα τῆς 5ης πρὸς τὴν 6 Ἀπριλίου 1822, δηλαδὴ τὴν Τετάρτη πρὸς Πέμπτη μετὰ τὸ Πάσχα (2.4.1822), τῆς Δια-

1. Βλ. Κωνστ. Ἀπ. Βακαλοπούλου, ὁ.π., ἔγγραφο 34, σ. 96. Πρβλ. Μ. Lascares, ὁ.π., ἔγγραφο XIV (τῆς 10.5.1822), σ. 157-158, ὅπου γράφεται ὅτι ἔπεσε ἡ Νάουσα μετὰ μεγάλη ἀντίσταση καὶ μὲ ὑπερβολικὲς ἀπώλειες γιὰ τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι λεηλάτησαν τὰ πάντα καὶ δολοφόνησαν πολλοὺς, τόσο στὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας, ὅσο καὶ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς πόλεως, συνεχίζοντας τὶς πράξεις τῆς βίας καὶ τῆς ἀρπαγῆς γιὰ πολλὰς ἡμέρες. Τὰ γυναικόπαιδα, ποὺ σώθηκαν, ὀδηγήθηκαν γιὰ πούλημα στὰ σκλαβοπάζαρα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὸ σχετικὸ θέαμα ἦταν ἐξαιρετικὰ μακάβριο καὶ ἀπελπιστικὰ ἀποκρουστικὸ. Γιὰ τὴ σημασία τῆς ὀκτάμηνης ἀντιστάσεως τῶν Μακεδόνων καὶ κυρίως τῆς Νάουσας βλ. ἔγγραφο (τῆς 4.8.1829) τῶν πληρεξούσιων «τῶν πέντε τῆς Μακεδονίας Ἐπαρχιῶν» πρὸς τὴ Δ' Ἐθνικὴ Συνέλευση στὴ μελέτη τοῦ Spyros D. Loukatos, Jean Karodistrias et la Macédoine, «Balkan Studies» 16¹(1975), ἔγγραφο 11, σ. 91-93, πρβλ. δὲ καὶ τὸ ἔγγραφο 12 τῆς (15.8.1829), σ. 94.

2. Βλ. τὴν ἱστορία τῶν Εὐστ. Στουγιαννάκη-Δ. Πλαταρίδου, ὁ.π., σ. 148, 151, 169, 179, 186, 194, 198, 199, 202, 206 σημ. κ.λ. τῆς 2ης ἐκδόσεως.

καινησίμου εβδομάδας¹, όπως δεχόταν και ο Ν. Γ. Φιλιππίδης², πού είναι ο πρώτος συγγραφέας ειδικής μονογραφίας για την επανάσταση στη Νάουσα.

Στά δημοσιευμένα έγγραφα για τον Όλύμπιο Διαμαντή³ δέν μνημονεύεται ή συμμετοχή του στίς μάχες τής Νάουσας, ενώ αναφέρεται ή συμβολή του στίς άλλους άπελευθερωτικούς άγώνες στή Μακεδονία και άλλου και ούτε άλλοι ιστορικοί γράφουν για τή συμμετοχή του τούτη, έκτός από εκείνους πού άκολουθούν τούς Δημ. Πλαταρίδη-Εύστ. Στουγιαννάκη, στό σημείο τούτο.

Άλλίως θά είχε τó θέμα, άν δεχόμασταν σάν χρόνο του χαλασμού τής Νάουσας τή 10 ή τήν 11-13 Άπριλίου του 1822, όποτε θά ήταν δυνατό νά ύποστηριχθεί ότι ο Διαμαντής ήλθε στή Νάουσα μετά τήν 4 Άπριλίου 1822, άφου νικήθηκαν πιά οι επαναστάτες στόν Όλυμπο και έπαυσε νά ύπάρχει εκεί κάθε δυνατότητα συνεισφοράς του⁴.

1. Βλ. δ.π., σ. 196 και σημ. 1 τής 2ης έκδόσεως ή σ. 239 τής 1ης έκδόσεως. Ό επιμελητής όμως τής έκδόσεως Εύστ. Στουγιαννάκης δημοσίευσε (δ.π., σ. 196-197 τής 2ης ή σ. 239 και 241 τής 1ης έκδόσεως) έγγραφο του τουρκικού ιστορικού άρχείου (ιεροδικείου) τής Βέροιας (τής 12.4.1822), όπου ρητά μνημονεύεται σάν γεγονός πιά ή άλωση τής πόλεως και ο σφαγιασμός τών ραγιάδων και καταλήγει στό συμπέρασμα ότι τούτο θά έγινε τó βράδυ τής 10ης πρós τήν 11η Άπριλίου 1822. Δέν δικαιολογείται όμως λογικά ή άποψη του τούτη, γιατί είναι πιά πιθανό τó έγγραφο αυτό νά αναφέρεται σέ γεγονότα πού συνέβηκαν νωρίτερα, στή διάρκεια τών 3-4 ήμερών πρίν από τή σύνταξή του, όποτε κατασίγασε κάπως ή μανία τών σφαγών, τών άρπαγών κ.λ. πού προηγήθηκαν και ήταν επόμενο νά άπασχολήσουν μερικές ήμέρες τούς κατακτητές, όπως και τά επίορτια τής νίκης. Πρβλ. για τίς διάφορες άπόψεις πού ύποστηρίχθηκαν στού Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Τά γεγονότα..., σ. 216-217, όπου και βιβλιογραφία, στίς ύποσημειώσεις.

2. Βλ. Ν. Γ. Φιλιππίδου, 'Η επανάσταση και καταστροφή τής Ναούσης, 'Ιστορική πραγματεία, Άθήναι 1881, σ. 59.

3. Βλ. Γεωργίου Χ. Χιονίδη, 'Η έκστρατεία..., σ. 76-80, και τού ίδιου, 'Ανέκδοτα έγγραφα..., δ.π., σ. 147-148. Πρβλ. όμως συγκεντρωμένα τά σχετικά έγγραφα στή μελέτη του Κόστα Σπανου, δ.π., σ. 286-294.

4. Βλ. και Άποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, δ.π., σ. 589, 592 και 191, αντίστοιχα. Ό Νικόλαος Κασομούλης, 'Ενθυμήματα στρατιωτικά τής επαναστάσεως τών Έλλήνων, 1821-1833 (εισαγωγή και σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη), τ. 1, Άθήναι 1939, σ. 209, γράφει ότι οι οικογένειες τών επαναστατών βρίσκονταν στήν τοποθεσία «Νερά» (βλ. για τούτη στού Γεωργίου Χ. Χιονίδη, 'Η έκστρατεία..., σ. 11, 34-36 και 38), όπου ο Διαμαντής συνάντησε τήν οικογένειά του, έκλαψε και ήταν άπαρηγόητος για τήν κακή κατάληξη τής επαναστάσεως στόν Όλυμπο, δέν αναφέρει όμως ότι ο καπετάνιος τούτος κατέφυγε στή Νάουσα. Ό Ίωάννης Κ. Βασδραβέλλης, Οι Μακεδόνες κατά τήν επανάστασιν του 1821, έκδοσις 3η, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 193, δέν αναφέρει για τή μετάβαση του Διαμαντή στή Νάουσα και γράφει ότι, μετά τήν άποτυχία τής επαναστάσεως στόν Όλυμπο: «Ό Διαμαντής, ό Γούλας, ό Τόλιος Λάζος και τινες άλλοι Όλύμπιοι μετά τών οικογενειών των διεσκορπίσθησαν εις τόν Όλυμπον και τά Πιέρια, συντετριμμένοι τελείως έκ τής έπελευθούσης συμφοράς και άναμνηντες καλύτ-

Έτσι, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η επανάσταση στον Όλυμπο καταπνίγηκε, είτε σύγχρονα με την άλωση της Νάουσας, δηλαδή την 4η 'Απριλίου 1822, αν δεχτούμε την πληροφορία του Ψαροδήμου, είτε ωρίτερα από τον χαλασμό της Νάουσας, που έγινε ύστερα και συγκεκριμένα την 5η-6η 'Απριλίου 1822, αν δεχτούμε τη γνώμη των Ν. Γ. Φιλιππίδη-Δ. Πλαταρίδη, ή τη 10-13 'Απριλίου 1822, σύμφωνα με τις πληροφορίες που έχουμε από τα μικρά («βραχέα») χρονικά, τις «ένθυμώσεις», που σώθηκαν γραμμένες στα παράφυλλα κ.λ. έκκλησιαστικών βιβλίων.

Δεν αποκλείεται πάντως να μνημονεύεται στις ένθυμώσεις μεταγενέστερη της 4ης ή της 6ης 'Απριλίου 1822 ήμερομηνία σαν χρόνος του χαλασμού της Νάουσας, εξαιτίας του γεγονότος ότι, σύμφωνα με τον Ν. Γ. Φιλιππίδη¹, μέχρι την 9η 'Απριλίου 1822 (Κυριακή του Θωμά) ο Τουρκός στρατάρχης ήταν στρατοπεδευμένος έξω από τη Νάουσα και οι σκοτωμοί γίνονταν μονάχα στην πόλη μέχρι τη 10 'Απριλίου 1822, ενώ την 11η του ίδιου μήνα μόλις άρχισαν οι τρομερές σκηνές σφαγών κ.λ. στα γειτονικά χωριά, γεγονός που έγινε πιά αντίληπτό και άλλου και διαδόθηκε περισσότερο. Και έτσι έφθασε η είδηση (μετά την 11η 'Απριλίου 1822) στις κοντινές περιοχές, όπου ζούσαν και όσοι έγραψαν τις ένθυμώσεις ή όπου έφθασαν και διασώθηκαν οι πληροφοριοδότες τους, οι όποιοι αναφέρονταν στα τελευταία γεγονότα, ή ακόμα οι χρονολογίες, τις όποιες μνημονεύουν, μπορεί να ανάγονται στην ήμερομηνία, όποτε έμαθαν τα συμβάντα, ή όποια είναι πολύ πιθανόν να είναι μεταγενέστερη του χρόνου, κατά τον όποιο έγιναν.

Συνεπώς, η άλωση και ο χαλασμός της Νάουσας πρέπει τελικά να τοποθετηθεί στο χρονικό διάστημα από 4 ή 5-6 μέχρι 10-13 'Απριλίου 1822, ενώ η καταστροφή-πυρπόληση των μοναστηριών της περιοχής της «Σκήτεως Βεροίας» (Τίμιου Προδρομου κ.ά.) τη Μ. Πέμπτη, δηλαδή στην 30ή Μαρτίου 1822. Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι οι ήμερομηνίες αυτές (των έλληνικών και τουρκικών πηγών) είναι με το παλιό ήμερολόγιο. Η διαφορά μεταξύ του παλιού και του νέου ήμερολόγιου, και για το έτος 1822, είναι 12 και όχι 13 ημέρες, όπως είναι για τις πρόσφατες χρονολογίες.

Βέροια

ΓΙΩΡΓΟΣ Χ. ΧΙΟΝΙΔΗΣ

ρας ημέρα». Ο Ίωάννης Πετρόφ, Περίδοξος κλεφτουριά της Μακεδονίας (Βιογραφία 28 κλεφταρματολών της, εισαγωγή μετά καταλόγου των ανεκδότων έργων του Πετρόφ, προσθήκαι και επιμέλεια Γεωργίου Χ. Χιονίδη, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 99) ισχυρίζεται αντίθετα ότι ο Διαμαντής έλαβε μέρος στην πολιορκία της Νάουσας και ότι μάλιστα σκοτώθηκε εκεί, στα 1821!!

1. Βλ. Ν. Γ. Φιλιππίδου, δ.π., σ. 70-72.

R É S U M É

Georges H. Hionidis, Indications nouvelles sur la chronologie de la destruction de Naoussa et des monastères en 1822.

L' auteur publie deux «petites chroniques» sur la destruction de Naoussa et des monastères en Avril 1822. L'une des chroniques est écrite sur la page intérieure d'une copie de la 2e édition de la Messe de Saint Antoine le jeune de Veria. Elle est écrite par un habitant de Veria, nommé Mihaloussis, qui cite cette destruction de Naoussa et des monastères le 10.4.1822. L'autre chronique est écrite dans un Breviaire (Euchologe) du 16e s.(?), qui se trouve dans l' église de Saint Georges de Kolindros. Elle raconte que le monastère du R. Saint Jean le Baptiste de Veria fut détruit le Jeudi Saint de 1822, 21 mars (contre le juste 30 mars) et les massacres des asservis.

Ensuite, l'auteur cite un extrait d'un rapport du «kapetanios» d'Olympe Psarodimos, publié dans les «Archives des Combattants» de la Bibliothèque Nationale d'Athènes, où on lit que les «Capitanioi» de Naoussa (le vieux Karatassos et Angelis Gatsos) furent battus le 4 avril 1822 et que la dernière bataille d'Olympe se termina le même jour.

Enfin, y sont publiés et commentés des extraits des rapports de l'Ambassadeur de la Grande Bretagne de Constantinople et du Consul Anglais de Thessaloniki, comme du Consul des Pays Bas et une comparaison entre les faits révolutionnaires d'Olympe et de Naoussa.

Cette étude est accompagnée par 31 notices, où on trouve une bibliographie et des commentaires sur les points de vue et les problèmes, concernant la chronologie des faits historiques.